

роль взаимодействия культур в формировании этого разнообразия. Обосновывается мысль, что разнообразие культур является одним из необходимых условий стабильного социокультурного развития. Показано, что в противоречивых процессах глобализации формируются новые формы и способы существования культурного разнообразия.

Ключевые слова: культурное разнообразие, взаимодействие культур, индивидуальные культурности.

Zatsev M.O. A Cultural Diversity as a Problem of Socio-Cultural Development.

This paper addresses the problem of cultural diversity during intensification of globalization. The role of cultural interaction in this context is also analyzed. The author proposes that cultural multiplicity is one of the most important things for permanent socio-cultural development. As a result, it proves that some new forms and methods of cultural being are constructed in the contradictory conditions of globalization.

Keywords: cultural diversity, cooperation between cultures, individual culture forms.

Кодьсва О. П.

**СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ ПРЕКРАСНОГО І
ПОТВОРНОГО У СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ**

У статті йдеться про актуальну естетичну і культурологічну проблему співвідношення категорій прекрасного і потворного. Виявляються основні закономірності і тенденції взаємодії даних категорій в умовах глобалізації і укладення життя суспільства.

Ключові слова: прекрасне, потворне, культура, взаємодія категорій, форма, зміст, мистецтво.

Філософсько-естетична і культурологічна проблематика, пов'язана з основними естетичними категоріями, без сумніву, завжди є актуальною. Адже ці категорії, особливо прекрасне і потворне, розповсюджуючи свій вплив, структурують самі основи людського суспільства, і не можна знайти як в історії, так і в сучасності, так би мовити, щонайскромнішого суспільного утворення, в якому ці категорії не виражали б базових культуротворчих явищ.

Кожна епоха, кожний регіон, зрозуміло, формує власну світоглядну призму. Сьогодні свої закономірності владно диктує глобалізація: тісно пов'язаний і взаємозалежний світ створив і

продовжує формувати своє особливе співвідношення прекрасного і потворного, які демонструють взаємозумовленість даних категорій на зразок рідини у сосудах, що сполучаються. Естетичний статус прекрасного і потворного великою мірою свідчить про стан суспільства – ментальний, політичний, економічний і, звичайно, культурний (у вузькому розумінні цього слова).

У цьому аспекті проблема полягає у необхідності, з одного боку, і можливостях – з другого, пояснення феномена великої питомої ваги потворного у сьогodнішньому суспільстві і закономірностях співвідношення потворного з прекрасним у його традиціях і модифікаціях. Проблема прекрасного і потворного є фундаментальною, життя висуває все нові її аспекти, які потребують дослідження. Зазначений аспект проблеми сьогodні здається одним з найбільш нагальних.

Мета цієї статті – показати нинішній рівень співвідношення зазначених категорій у світі сучасної культури.

Завдання статті – проаналізувати: 1) тенденції руху прекрасного у сучасному суспільстві; 2) феномен значної питомої ваги потворного у тих же умовах; 3) деякі закономірності нинішнього співвідношення прекрасного і потворного; 4) зробити загальні висновки.

Наукова література, в якій аналізуються категорії прекрасного і потворного, багата. Серед фундаментальних робіт слід назвати роботи вітчизняних вчених: підручник за редакцією Л.Т. Левчук [1] та навчальний посібник М.І. Киященка [3], історико-теоретичні дослідження російських вчених В.П. Шестакова [8] та Є.Г. Яковлева [9], польського вченого В. Татаркевича, який підкреслює сучасні трансформації основних категорій естетики, філософії, культурології [7], дослідження західного вченого Д. Сміта, в якому звертається увага на важливість тих понять, без яких не можна сьогodні уявити функції категорій прекрасного і потворного, наприклад, на важливість поняття симулякра [6]. Зрозуміло, всі роботи, які досліджують прекрасне і потворне, навіть, просто назвати у цій статті неможливо – їх велика кількість, що підтверджує значущість зазначеної проблематики.

Розглянемо ж категорії прекрасного і потворного у реаліях сучасного світу.

Отже, категорія прекрасного. Можна одразу констатувати: поряд з традиційним тлумаченням змісту цієї категорії як побудованому на гармонії, відбувається і масовий процес модифікації цієї побудови. Такими є дві головні лінії розвитку прекрасного. Виділити їх у «чистому» вигляді непросто: процеси у культурі, у сфері квінтесенції культури – мистецтві ідуть складні. Загалом доводиться визнати: обсяг

прекрасного у художній культурі, на нашу думку, поступається обсягові протилежної категорії – потворного. Виникає питання і щодо сучасного змісту прекрасного: чи не відбувається на наших очах не лише його модифікація (що природно), а й переродження, чи не втрачає він свою сутнісну якість?

За таких умов наука має спрямувати зусилля на уточненні існуючих, а також на пошуку нових критеріїв прекрасного. Де тут вірні шляхи наукового пошуку? На нашу думку, ці шляхи ведуть до нової парадигми, а саме: до синтезування різних підходів, які застосовуються при розв'язанні проблем – конкретнонаукового, філософського, навіть, релігійного. Таким чином, йдеться про більш широкий, ніж раніше, підхід – культурологічний у широкому розумінні. Про плідність такого синтезу свідчить практика.

Можливо, виникнуть питання: 1) навіщо залучати до досліджень розмірковування про релігійне, надприродне? і 2) що ж це за факти з практики, які вказують на необхідність зазначеного синтетичного підходу? На обидва запитання можна відповісти наведенням хоча б такого прикладу. Мабуть, одна з найпередовіших сучасних наук, теоретична фізика, у своєму розвитку, на думку, яка вже ствердилась у цій науці, «наткнулася на математичну стіну», за якою вже не видно далекої реальної природи, а остання вже не відповідає на однокі спрощені запитання фізиків. Природа очікує на інші запитання, але від кого: філософа, поета, який багатий на інтуїцію та духовні прозріння, що не мають сьогодні раціонального пояснення? [2].

Можна навести і такий приклад: чому дуже швидко вичерпує себе засіб інтенсивного навчання учнів або студентів творчих навчальних закладів професійній грамоті (малюванню, живопису або акторській майстерності)? Чому через короткий час учень вже не може плідно творити, рухаючись тільки в межах (досить тісних) здобутих навичок? Йому потрібно вийти за них. При цьому молодий митець нерідко «рубас з плеча», рішуче руйнуючи ці межі. Такий мистецький шлях може призвести до згаданого, такого що стало вже сакраментальним питання з боку тих, хто прийде дивитись подібні зроблені «поза межами» твори: «Чи мистецтво це?». Тут сам собою постає висновок: мабуть, вчити в навчальному закладі треба, передусім (звичайно, не нехтуючи професійною грамотою), засобом черпання творчого натхнення, розвитку і підтримування продуктивної уяви. А це вже дещо на межі з релігійним почуттям. Тоді розуміння прекрасного буде збережене від неправдивої мінливості і невинуватої плінності, від маргінальних нашарувань, від забрудненості і негативності суб'єктивізму, від авторського свавілля, протилежного творчій свооді.

Однак, ці засоби ні в якому разі не повинні стати засобами штучного духовного закріпачення. Останні широко відомі (наркотики, алкоголь, навіть, суто зображальні засоби, коли вони абсолютизуються, – такі як використання техніки фротажу, тобто замальовування олівцем площини паперу, під яким знаходиться рельєфна поверхня, в результаті досягається ефект перебування автора «осторонь» творчого процесу). Отже, аби не допустити подібного закріпачення, дуже важливо знайти психологічні, соціально-психологічні, культурно-історичні, мистецькі, в певному аспекті і релігійно-філософські важелі і засади, сприятливі для творчості.

Мова, таким чином, йде про об'єктивний критерій прекрасного, який міг би бути ототожнений з джерелом творчої наснаги, з невичерпним духовним потенціалом. Цей критерій здатний надати людині точку опори у складному, мінливому світі. Сьогодні це цілком очевидно.

Щоправда, таке тлумачення прекрасного не є новим. Платон, Августин, Гегель, прихильники російського комізму – перелік філософів, які дотримувались такого тлумачення, можна продовжувати. На нашу думку, не варто відкидати ідеї великих. Слід до них прислухатись з позиції сучасної нам науки. В результаті, як вірогідний висновок постане той, що прекрасне є сенс розглядати як певний перебіг між об'єктивним потенціалом («законами краси», ноосферою, духовним банком даних, ідеєю Істини, Добра, Краси – називати можна по-різному) і матеріально-психічною дійсністю, що належить окремій, унікальній людській особистості. В межах цього перебігу формується усвідомлення довершеності твору і задоволення від роботи над ним.

Аналізуючи довершеність як поняття, через яке есплікується прекрасне, необхідно підключаємо поняття цінності, оцінки. Мабуть, людська природа не може цілком віддалити від себе фізіологічну і практичну корисність, хоча і здатна її з застереженнями «зняти». Красиве, прекрасне те, що людині, якщо й не корисне, то напевно приємне. Звідси – різноманітна оцінка – така, що визначена конкретною історично, а також особистісними уподобаннями. Так, довершеними є і давньогрецькі статуї зі своїми усталеними, ідеальними, фізичними параметрами, які базувалися на принципі золотого перетину. Довершеними є і стародавні єгипетські піраміди. Довершеними є форми індійського Тадж-Махалу в Агрі. Довершені архітектурні споруди Ле Корбюзьє. Довершеністю на рівні ідеалу традиційно вважається форма кулі.

Естетична традиція, яка закріплена століттями і тисячоліттями, свідчить про внутрішню замкненість краси. Такими є всі згадані творіння. У їх внутрішньому розвитку, ніби, поставлена крапка. Вони самі кінець кінцем є аналогією «крапки» в розгортанні як людської культури, так і всесвіту. Крапки – цієї загадкової, гранично урівноваженої, збалансованої сутності. Зазначені пам'ятки можна вважати свого роду іпостассю, проявом, вираженням всесвітнього космічного начала – такого, що концентрується до крапки.

Проте довершення як таке тождне ... смерті. Мабуть, тому насправді у внутрішній розвиток речей Природою закладена не крапка зовсім, а так би мовити, кома – підрив довершеності і сталості, що стає початком нового етапу руху – зародком нового життя. І цей зародок ще не відомої якості людині-творцю слід навчитись плекати, щоб розгорнути його до рівня нового прекрасного, а не понівечити кінець кінцем у трясовині низького. Інтуїтивно митці всіх часів зазвичай прагнули хоч би як не допустити мертвотної довершеності творів, для чого вносили в них елементи руху, асиметрії тощо.

У природі все прагне до нової і нової довершеності, гармонії, злиття форми і змісту. Чи не означає це, що природа прямує і до прекрасного? – Поза людиною, навряд чи. Довершене і прекрасне слід розводити. Прекрасне пов'язане з нашою оцінкою і нашим відчуттям чи угадуванням об'єктивно довершеного. Але це лише один бік справи. Інший – в тому, наскільки задовольняє довершений об'єкт особистісні духовно-тілесні потреби. Наскільки об'єкт, що оцінюється, буде «естаномайним», тобто приємним людині, якщо згадати цей термін стародавніх греків.

Проілюструємо сказане. Задля наочності застосуємо оповідь гротескового змісту. Доцільною, довершеною в собі є статура лева. Безумовно, вона може становити основу для прекрасного – наприклад, у геральдичному малюнку. Але навряд чи хто назве лева прекрасним і відчує приємність спілкування, коли зіткнеться часом з цим звіром десь у лісі сам на сам. Отже, прекрасне – це єдність об'єктивного і суб'єктивного: того, що довершене і одночасно приємне. Тобто не все, що довершене, є прекрасним. Можна й так сказати: довершеність – об'єктивна основа прекрасного і, на наш погляд, у строгому розумінні не є сама по собі естетичною (пов'язаною з чуттєвістю) категорією. Суб'єктивне, зрозуміло, не завжди співпадає з об'єктивним. Коли ж співпадає, народжується прекрасне.

У прекрасному, у шедеврї, знімається диктат форми. Інакше кажучи, знімається примат так званого вираження, руху. Спостерігаємо злиття форми зі змістом. Прекрасне за сутністю – це

збереження спокою, рівноваги, естаномайності («рівності душ»). Відчуття прекрасного – це відчуття, близьке до трасового стану, який можна охарактеризувати як стан «поза часом», «поза простором». Згадаймо відомий влучний вислів: «Зупинись, мить, ти прекрасна!»

Сьогоднішня модифікація змісту прекрасного вбачається не лише у плеканні нових зародків творчого, плідного, а й у відчутній загрозливій тенденції до втрати контролю над розвитком цих зародків – втрати, на нашу думку, випадкової. Буває й інше: навмисне нехтування цим контролем. Модифікація, про яку йдеться, стає розповсюдженим явищем у кінці 19-го – у перших десятиліттях 20-го століття. Елітарне мистецтво модерну і модернізму чутливо підхоплює вітер змін, що все сильніше вирує у суспільстві. Деформації художньої форми різні за гатунком, але загалом вони ще утримуються в межах прекрасного, проте все частіше доходять до самої останньої смуги. У пересічних митців (хоча й не тільки) творчий потенціал знижується і їх робота нерідко стає на шлях втілення протилежної прекрасному категорії. Іншим вдається переструктурувати свої творчі спрямування і йти новими шляхами творення. Життя складне, воно не вкладається у теоретичні схеми, і на нових шляхах на практиці спостерігається неочікувана творча різновекторність. Знаходиться тут місце і прекрасному, і потворному.

Середина 20-го століття. Під натиском найрізноманітніших чинників суспільного життя людині все важче зорієнтуватись. Вона і суспільна, і самотня, творчо самостійна, і зомбована, сповнена реалістично-прагматичного бачення, і майже безпорадна серед символів, ілюзій, симулякрів. Складна ситуація у художній культурі: модерністичне епігонство, соціалістичний реалізм, масова культура (поп-культура), яка набуває великих за обсягом, а також потужних за натиском сфер впливу. Всі ці умови створюють плідні підстави для проявів потворного. Важко передбачуваних культурних наслідків можна чекати і від прогресивних явищ – таких, як стрибок у розвитку інформаційних технологій, адже перед людиною постала нова реальність – віртуальна. В її межах ставляться задачі формалізації естетичного почуття, тобто духовного начала, що «без залишку» зробити неможливо. Як наслідок актуалізується симулякр – знак без денотату (без значення). Інакше кажучи, онтологізується суцільна ілюзія. Не можна не замислитись над тим, що шлях, який не забезпечує твердої основи для творення, приховує в собі небезпеку, оскільки спричинює некомфортні психологічні умови, уводячи від прекрасного в бік потворного.

Отже, звернемося до аналізу категорії потворного у сучасній культурі. Загально визнано, що потворне перебуває в обсязі категорії естетичного і здатне нести значний евристичний творчий і перетворюючий потенціал. На наш погляд, категорія потворного нині змінила свій статус прикладної щодо прекрасного на статус рівноправної, і далі такої, що лідирує.

Проте у складних умовах сучасної культури розвести прекрасне і потворне буває дуже непросто. Так, наприклад, чи є у цьому контексті прекрасними деякі твори П. Пікассо? Чи вони є потворними? Великий маестро був великим ексцентриком і вмів містифікувати глядача. Але магістральне спрямування його різноманітних творів, їх явно виражена задача – створити прекрасне і добре, хоча б і засобами деформації форми, її спотворення. Відома картина «Герніка» – шедевр містифікації: за зовнішнім страхотливим виглядом персонажів прихована конструктивна ідея побудови світу не потворно переверненого, а зовсім іншого, в якому людські агресивні фашистські потвори будуть подолані. У цьому випадку вдумливий глядач подумки переструктурує твір П. Пікассо, відкриваючи в ньому прекрасне. Але, на жаль, така розумова робота не кожному під силу.

У цьому аспекті ще більш складний для естетичного аналізу, ніж твір П. Пікассо, є, на нашу думку, «Сьома (Ленінградська) симфонія» Д. Шостаковича: тут немає зовнішнього навмисного спотворення форми. Тим більше вражає і лякає реалістично переданий невідворотний, як цунамі, наступальний образ страшного ворога. Д. Шостакович не користується тут засобами карикатури: не знижує значення фашистської загрози, навпаки, створений образ здатний викликати шок від зображеної безпросвітної темряви, яка перемагає. Однак, слухач відчуває, що художні засоби, використані композитором, діють заради мобілізації всіх світлих сил, щоб у граничному напруженні прекрасне начало, добро зупинило зло.

Інший аспект тієї ж проблеми: чи може бути переструктурований шедевр (інакше сприйнятий новим поколінням або дійсно перероблений у контексті нових потреб іншим чи тим же самим автором), тобто зразковий твір позитивного спрямування, визнаний таким традицією? – Так, може. Але цьому наміру буде чинитися значний опір, так би мовити, з боку самого твору, оскільки цей твір визнано носієм високого, загальнолюдського начала, мало залежного від часу, від мінливостей естетичного смаку. Проте підкреслимо: шедевр не абсолютно не залежить від часу – він все одно включений у рух суспільної матерії, тому все ж зазнає ідеальних трансформацій,

навіть, поза навмисних зусиль з боку реципієнта – аж до переструктурування прекрасного на потворне.

Процес перетворення цінностей може бути болючим. Ось влучне висловлювання Ф. Ніцше з твору «Так говорив Заратустра»: «Ви мене шануєте; а що якщо якоесь ваше шанування зруйнується! Стережіться, аби вас не вбила статуя!» [4, 64]. Ось ще слова Ф. Ніцше: «І хто повинен бути творцем у добрі і злі, той, справді, повинен бути руйнівником і повинен розбивати цінності. Таким чином, найвище зло належить до найвищого добра; але це і є творче» [4, 92]. Звичайно, наведені слова можна розцінювати як вираження абсолютного релятивізму, проте, над ними не завадить замислитись.

Як відомо, потворне має у суспільстві певну, часом, вельми значну, притягальну силу. Питання, чому так відбувається, споріднене з питанням про історично довге життя зла. Ця тема потребує спеціального дослідження.

Феномен «естетизації потворного» – інше явище, ніж те переструктурування, коли прекрасне, що вичерпало свою якість на певному етапі розвитку, закономірно стає потворним і навпаки. «Естетизація потворного» – така ситуація «коли мистецтво відмовляється від місії боротьби з нелюдським, а, навпаки, підносить його до рівня норми, тобто естетизує. Причини такого явища – не суто художні, то цілий комплекс культурних, духовних і соціально-економічних передумов» [5, 84].

Потворне може проявлятися в різній мірі. Автор може повторювати себе в інших своїх творах, в результаті в них заземляється творче начало. А це вже перший крок в бік від прекрасного.

Наступний крок до потворного, тобто руйнування прекрасного, а конкретно, порушення гармонії, може виражатися у посиленні зовнішнього блиску, зовнішньої віртуозності, які стають самоцільними і такими, що свідчать про спустошення змісту. Кроком на шляху до цього завжди був маньєризм у мистецтві (зовнішня манерність на шкоду змісту). Сьогодні подібне явище набуло значного поширення, стало однією з ознак «масової» культури і, навіть, набуло назви «гламурність». Тут важливо зауважити: збіднена за змістом форма, на нашу думку, необхідно буде рухатися в напрямку спотворення усього твору.

Інша особливість потворного: воно свого роду – антидовершеність, антидосконалість, і в цьому його об'єктивність. Суб'єктивне сприйняття потворного великою мірою залежить від повноти його охоплення – від фрагментарності або цілісності спостереження. Як

тільки реципієнт «оволодіває» об'єктом потворного цілковито, він звичайно «знімається» у своїй якості потворного і перестає лякати, викликати страхітливу відразу і часом естетичне відношення реципієнта змінюється з потворного на комічне (різновид прекрасного) або нейтральне.

Таким чином, підсумовуючи результати проведеного дослідження, доходимо висновків, що взаємодія прекрасного і потворного має місце в усій культурі людства. Сьогодні вона інтенсифікувалася через низку загальнокультурних причин.

Лінія розвитку прекрасного сьогодні не перервалася; з іншого боку, прекрасне модифікує свій зміст через трансформації своїх складових: гармонії – у дисгармонію, естетичного ідеалу – у симулякр, виразності – у гіпертрофію художньої форми тощо. В одних випадках це збагачує прекрасне, в інших (коли порушується межа цілісності художнього образу) – спонукає розгортання потворного.

Питома вага потворного сьогодні збільшується через ускладнення життя суспільства, наростання в ньому змін, які людина в багатьох випадках не може своєчасно і, нерідко, адекватно опанувати.

Потворне може трансформуватися у конструктивну силу, що переструктурує, формуючи новий ідеал прекрасного, а може, великою мірою, через втрату творчого потенціалу, виродитись у низьке.

З ускладненням структури культурного будівництва, суспільства в цілому ускладнюється і характер взаємодії прекрасного і потворного, характерні риси цієї взаємодії поповнюються нюансами; також вони спонукають важко передбачувані естетичні і моральні наслідки (особливо у випадку виродження прекрасного не лише у потворне, а й у низьке).

Співвідношення прекрасного і потворного в той чи інший час є показником становища у культурі загалом, і цей показник має слугувати людині життєвим орієнтиром.

ЛІТЕРАТУРА

1. Естетика : підручник для студ. гуманіст. спец. вищих навч. закл. / Л.Т. Левчук, В.І. Панченко, О.І. Оніщенко, Д.Ю. Кучерюк; під заг. ред. Л.Т. Левчук. – 2-е вид., доп. і переробл. – К. : Вища шк., 2005. – 431 с.
2. *Кирсанов А.* Суонистика – Единая Теория Всего. Диалектика Абсолюта. – М. : Ладога-100, 2005, 645 с.
3. *Киященко Н. И.* Эстетика – философская наука. – М. : Вільямс, 2005. – 589 с.

4. *Ницше Ф.* Сочинения : в 2 т. : пер. с нем. / сост. и ред. М.Ш. Ивановой. – М. : Сирин, 1991. – Т. 1. – 448 с.
5. *Панченко В. І.* Основні естетичні категорії // Естетика : підручник для студ. гуманіт. спец. вищих навч. закл. / Л.Т. Левчук, В.І. Панченко, О.І. Оніщенко, Д.Ю. Кучерюк ; під ред. Л.Т. Левчук. – 2-е вид., доп. і переробл. – К. : Вища шк., 2005. – С. 67 – 104.
6. *Сміт Д.* Симулякр // Енциклопедія постмодернізму / під ред. Ч.Е. Вінквіст, В.Е. Тейлор ; пер. з англ. В. Шовкуна. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 384 – 385.
7. *Татаркевич В.* Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естетичні переживання / пер. з пол. В. Корнієнко. – К. : Юніверс, 2001. – 366 с.
8. *Шестаков В. П.* Эстетические категории. Опыт систематического и исторического исследования. – М. : Искусство, 1983. – 359 с.
9. *Яковлев Е. Г.* Эстетика. Искусствознание. Религиоведение. – 2-е изд., стер. – М. : КДУ, 2005, 639 с.

Кодьева Е. П. Соотношение категорий прекрасного и безобразного в современной культуре.

В статье идет речь об актуальной эстетической и культурологической проблеме соотношения категорий прекрасного и безобразного. Определяются основные закономерности и тенденции взаимодействия данных категорий в условиях глобализации и усложнения жизни общества.

Ключевые слова: прекрасное, безобразное, культура, взаимодействие категорий, форма, содержание, искусство.

Kodieva O. P. The correlation of categories of the beautiful and the ugly in modern culture.

The article deals with an urgent aesthetic and culturological problem of the correlation between two categories – the beautiful and the ugly. The author defines major regularities and tendencies in the correlation between these categories under conditions of globalization and complication of the life of society.

Keywords: the beautiful, the ugly, culture, correlation between categories, form, matter, art.